

VATAN (الوطن)

Bir kimsenin doğduğu ve yaşadığı, siyasal ve duygusal yönden bağlı olduğu toprak parçasını; ruhun özlemini duyduğu asil ve gerçek âlemi ifade eden sosyoloji, siyaset ve tasavvuf terimi.

Sözlükte “yerleşmek, bir yeri yurt edinmek, kendini bir şeye alıştırmak” anlamındaki **vatan** kökünden türeyen **vatan** klasik sözlüklerde ve edebî metinlerde “kişinin doğduğu, yerleştiği, barındığı ve yaşadığı yer” mânasına gelir. Aynı veya yakın anlamda **mevâtın** da (çoğulu mevâtın) kullanılır. İnsanın bir amaçla yerleştiği yer onun mevâtıdır. **İtân** ve **vatavtun** “bir yeri vatan edinmek” demektir (İbn Düreyd, III, 119; Fırûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhtâ*, “vtn” md.; *Lisânü'l-Arab*, “vtn” md.). Arapça’da **beled** ve **dâr**. Türkçe’de **yurt**, **ülke** ile **il**, **ev** kelimeleri de “vatan” mânasında kullanılır. Cürcânî iki türlü vatandan bahseder. Kişinin doğduğu yere ve yaşadığı ülkeye “vatan-ı aslı”, on beş gün veya daha fazla bir süre kalmak üzere gittiği yere “vatan-ı ikâmet” denir (*et-Ta’rifât*, “vtn” md.). Tehânevî’nin bildirdiğine göre vatan-ı aslıye “vatan-ı ehli, vatan-ı fitrat, vatan-ı karâr” adı da verilir. Vatan-ı ikâmet için “vatan-ı sefer, vatan-ı müsteâr, vatan-ı hâdis” terkipleri de geçer. Tehânevî ayrıca “vatan-ı sükânâ”dan söz eder ki bu on beş günden daha az kalmaya niyet edilerek gidilen yerdir (*Keşşâf*, II, 1529-1530).

Kur’ân-ı Kerim’de bir âyette geçen mevâtın Bedir’de, Huneyn’de ve bu ikisi arasında meydana gelen gazvelerde müslüman ordularının karargâhını ve savaş alanlarını ifade eder (*et-Tevbe* 9/25; bk. Şevkânî, II, 396). Ayrıca beled ve çoğulu bilâd “ülke” mânasında, dâr ve çoğulu diyâr hem “âhret yurdu” hem “dünya yurdu, ülke, vatan” mânasında geçer. Bazı âyetlerde haksız yere yurtlarından çıkarılan veya çıkarılmayı hak edenlerden bahsedilirken, geçmiş kavimlerin işledikleri kötülükler yüzünden ülkelerinin büyük felâketlere uğradığı anlatılırken diyâr kelimesi kullanılmıştır (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “bld”, “dvr” md.leri). Hadislerde de vatan ve mevâtın kelimeleri uzun veya kısa süreyle yerleşilen mekânı anlatır. Aynı kökten türeyen fiiller “bir yere yerleşmek, karar kılmak; bir amacı, bir niyeti içine yerleştirmek, kafasına koymak, bir davranışı karakter haline getirmek” mânalarında geçer (Wensinck, *el-Mu’cem*, “vtn” md.). Dâr

ve beled kelimelerine Kur’an’daki mânalarıyla hadislerde de sıkça rastlanır (*a.g.e.*, “bld”, “dvr”, “vtn” md.leri). Bir hadiste vatan bilâd ile, diğer bir hadiste dâr ile birlikte insanların yerleştiği, yaşadığı yeri belirtmek üzere kullanılmıştır (Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 75, “İmâre”, 36).

Tarihî ve edebî kaynaklarda insanlar için vatanın önemine, vatan sevgisi ve hasretine dair literatüre geniş yer verilmiştir. Bu türde eser yazan ilk müelliflerden Câhiz, *el-Hanîn ile’l-evtân* başlıklı risâlesinde (*Resâ’il*, II, 379-412) vatan sevgisiyle vatan hasretinin insanda doğuştan gelen köklü bir duygu olduğunu söyler. Bu sebeple, “Vatanında sıkıntı çekmen gurbette bolluk içinde yaşamadan daha iyidir” denilmiştir. Câhiz insanların vatanlarını rızıklarından daha çok önemsediklerini belirtir. Kurak, verimsiz bir ülkede yaşayanlar daha zengin ülkelere gitseler yine de vatanlarını özlerler. Vatan sevgisinin doğuştan geldiği yönündeki fikrini desteklemek amacıyla bazı âyetlerden örnekler veren Câhiz’e göre, “Eğer onlara, ‘Kendinizi öldürün’ yahut, ‘Yurtlarınızdan çıkın’ diye emretmiş olsaydık içlerinden ancak çok az kısmı bunu yapardı” meâlindeki âyette (*en-Nisâ* 4/66) can sevgisiyle vatan sevgisi eşit tutulmuştur. Câhiz müslümanların, yurtlarından sürülüp çocuklarından koparılmasını savaş sebebi saydıklarına dair âyeti de (*el-Bakara* 2/246) vatan sevgisinin insanlarda köklü bir duygu olduğuna kanıt gösterir. Hz. İbrâhim eşi Hâcer ile oğlu İsmâil’i Mekke topraklarında bırakırken, “Rabbimiz! Neslimin bir parçasını senin Beytülharâm’ının yanında verimsiz bir vadiye yerleştirdim” demiş (İbrâhîm 14/37), Allah da onların Mekke’yi vatan edinmesine rıza göstermiştir. Yine Câhiz’e göre vatan sevgisini ortaya koyan en güçlü delil Hz. Yûsuf’un, cenazesinin ataları Ya’kûb, İshak ve İbrâhim’in ülkesine taşınmasını vasiyet etmesidir. Ülkelerin mâmur hale gelmesini sağlayan vatan sevgisidir. Nitekim Hz. Ömer’in, “Allah ülkeleri vatan sevgisi sayesinde mâmur etti” dediği rivayet edilir. Bütün fâthihler vatanlarını özler, hiçbir yeri doğdukları topraklara tercih etmezler. Araplar da kendi ülkelerinde darlık ve yoksulluk içinde yaşamalarına rağmen yine de ayrıldıklarında vatan hasreti çekmişlerdir. İsrâiloğulları’nın gurbette ölen yakınlarını Kudüs’e naklettikleri söylenir (*a.g.e.*, II, 386-411). Câhiz’in, *Menâkıbü (Fezâ’ilü)t-Türk* başlıklı risâlesinde de belirttiği üzere vatan duygusu bütün insanlara şâmil ve her bölgede etkilidir, ancak

bu duygu Türkler’de her milletten daha güçlü ve köklüdür (*a.g.e.*, I, 63, 64-65).

Tarihçi ve edebiyatçı İbn Münkız’ın *el-Menâzil ve’l-diyâr* adlı eserinde vatanla ilgili manzum ve mensur literatüre ayrı bir bölüm ayrılmıştır (II, 3-32). Burada kaydedildiğine göre dünya saltanatını terkedip zühd ve riyâzete yönelen İbrâhim b. Edhem, “Dünyaya sırt çevirdiğimden beri hiçbir şey bana vatan hasretinden daha ağır gelmedi” demiştir (*a.g.e.*, II, 3). Ancak bu konuda farklı görüşler de vardır. Meselâ şair Buhtürî, İbn Münkız’ın aktardığı bir şiirinde şunları söyler: “Uzaklarda da olsa bir yerde geçimini sağlamışsan vatanım diye yanıp tutuşma. Ülke ülkeye benzer. En iyi ülke sıkıntılarını giderdiğin yerdir.” Geçim derdini vatan hasretinden önemli görenler de vardır. Bunlardan biri, “Hangi soylu insan vatani aklına getirir, hayat onu dertlere boğmuşsa?” diye sorar (*a.g.e.*, II, 27, 30).

Vatan kelimesinin İslâm dünyasında bugünkü siyasal-sosyolojik içeriği kazanması Batı kaynaklı ulus-devlet fikrinin tesiriyle XIX. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkmıştır. Osmanlı ülkesinin parçalanıp müslüman topraklarının saldırılara ve işgallere uğramaya başladığı bu dönemde vatan, vatan severlik, vatan savunması gibi kavramlar İslâm toplumlarının siyaset, eğitim, edebiyat, askerlik, ekonomi, ahlâk, din gibi alanlara dair literatüründe geniş yer tutmuştur. Her ne kadar Ahmed Cevdet Paşa gibi ilim ve fikir adamları, “bizim kültürümüzde vatan kavramının dar kapsamlı olup bütün ülkeyi kuşatmadığını, bu kavramın askerleri savaşa teşvikte yetersiz kalacağını, bunun yerine gayret-i dîniyyenin daha etkili olacağını” ileri sürmüşse de (*Ma’rûzât*, s. 114) başta Nâmık Kemal olmak üzere Osmanlı aydınlarının büyük çoğunluğuna göre vatan kavramı giderek güçlenen yer enerji kaynağıdır. Özellikle ilk zamanlarda, “Vatan sevgisi imandandır” hadisinin -zayıf veya mevzû olduğu kabul edilmesine rağmen (Abdül-müteâl M. el-Cebrî, s. 98)- müslüman toplumlarında vatandaşlık duygusu ve milliyetçilik ideolojisinin güçlendirilmesi için kullanıldığı görülmektedir. Bu arada okul müfredatına ma’lûmât-ı vataniyye, vatandaşlık / yurttaşlık bilgisi gibi isimlerle dersler konulduğu; Ahmed Cevad’ın *Müsâhabât-ı Ahlâkiyye: Sıhhiyye-Medeniyye-Vataniyye-İnsâniyye* (İstanbul 1330), Orhan Fuad’ın *Müsâhabât-ı Ahlâkiyye Ma’lûmât-ı Vataniyyem: İlk Mektep Dördüncü Sınıf* (İstanbul 1342), Mehmed Emin’in (Erişirgil) *Ma’lûmât-ı Vataniyye:*

VATAN

Lise ve Muallim Mektepleri İçin (İstanbul 1340), Ali Kâmî'nin (Akyüz) *Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Ma'lûmât-ı Vataniyye: İlk Mekteb Dörd* (İstanbul 1926) adlı kitapları gibi pek çok eserde vatan-deşlik bilgisinin öğretildiği ve vatan sevgisinin güçlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Tasavvuf literatüründe vatan kelimesi coğrafi anlamıyla tanımlansa da kavramın maddî alandan mânevî alana taşın-dığı görülmüştür. Serrâc'ın, "Hangi vatan daha iyidir?" sorusuna bir hakîme atfen kay-ettiği, "İhtiyaçlarını aradığında bulunduğun yerdir" şeklindeki cevapla bizzat kendisi-nin, "Vatan kişinin rahata erdiği ve karar kıldığı yerdir" ifadesi geleneksel vatan ta-nımını hatırlatır. Ancak Serrâc bu sözlerin devamında Ebû'l-Hasan en-Nûrî'nin, "Gör-mez misin, O beni nasıl vatanımdan koparıp yollara düşürdü" diye başlayan ve Al-lah aşkının ruhunu kararsız hale getirdi-ğini anlatan şiiri üzerine yaptığı açıklama-larla vatan kavramını mânevî alana kay-dırır. Burada Ebû Süleyman ed-Dârânî'nin, "İman yakinen üstündür; çünkü iman vatanât, yakın hatarâtır" dediği nakledil-ir. Bu ifade "vatanât" sağlam ve kesin biçimde yerleşmiş durumları, "hatarât" ise zihne (hâtır) gelen değişken doğuşları ifa-de eder (*el-Lüma'*, s. 367-369). Sülemî'nin naklettiğine göre Ali b. Sehl iman yerine huzur kelimesini kullanarak Dârânî'nin söz-lerini tekrar etmiş (*Tabakât*, s. 234), yine Sülemî'nin anlattığına göre Dârânî gibi Ebû Amr ed-Dimaşki de vatanât halinin hata-rât halinden üstün olduğunu söylemiştir. Çünkü zihne doğan şeyler (havâtır) parlar ve söner, vatanât ise bir defa belirince sa-bit kalır ve kesinleşir. Kuruntular havâtır-dan kaynaklanır; zira kuruntu sahibi zih-nine doğan şeylerin süreklî kalacağına zan-neder, vatanât sahibinin ise bir davası yok-tur (*a.g.e.*, s. 278). Ayrıca sûfiler hayatın

geçiciliğini vurgulayan, dünyayı bir garip veya yolcu gibi yaşamaya teşvik eden ha-dislere dayanarak ruhun bu dünyada gur-bette bulunduğunu, asıl vatanının kopup geldiği ruhlar âlemi olduğunu düşünmüş ve bu vatana kavuşmanın özlemi içinde ya-şamaya çalışmıştır (ayrıca bk. GURBET).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa* (nşr. Fr. Krenkow v.dğr.), Haydarâbâd 1345, III, 119; Tehânevî, *Keş-şâf*, II, 1529-1530; *Müsned*, I, 13; IV, 30; Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 3, "Ahkâm", 37; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 75, "İmâre", 36; Câhiz, *Resâ'il* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire, ts. (Mektebe-tü'l-Hancî), I, 63-65; II, 379-412; Serrâc, *el-Lü-ma'* (nşr. R. A. Nicolson), Leiden 1914, s. 367-369; Sülemî, *Tabakât*, s. 234, 278; İbn Münkız, *Kitâbü'l-Menâzil ve'd-diyâr*, Dimaşk 1385/1965, II, 3-32; Şevkânî, *Fethü'l-kadîr*, Beyrut 1412/1991, II, 396; Cevdet, *Ma'rûzât*, s. 114; Abdül-müteâl M. el-Cebrî, *el-Müştehir mine'l-âdiş*, Kahire 1407/1987, s. 98; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, İstanbul 2001, II, 147; U. Haarmann, "Vatan", *El'* (Fr.), XI, 190-191.

MUSTAFA ÇAĞRICI

VATIKAN

Roma şehri içinde yer alan ve Katolik dünyasının merkezi olan şehir devleti.

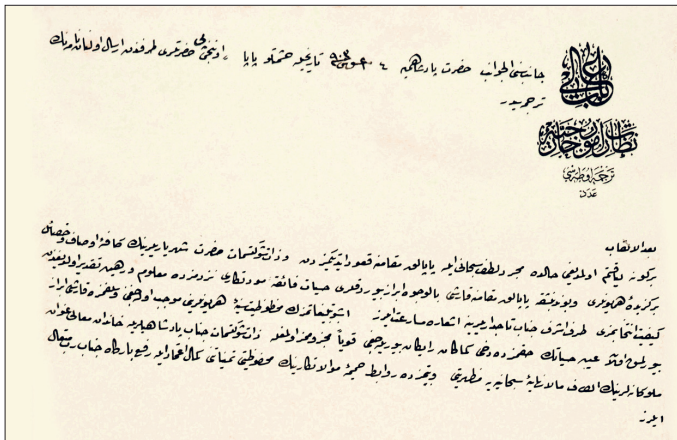
756-1870 yılları arasında ve 1929'dan bu yana bağımsız bir devlet halinde ayak-ta kalan papalık (Stato della Città del Vaticano) Stato Pontificio, Santa Sede (kutsal me-kân) gibi isimlerle de anılır. Tiber (Tevere) nehrinin sağ (batı) yakasından 63 m. yük-seklikteki bir tepenin ve buradaki papalık sarayının adı olan vatikan kelimesi bağım-sızlığına tekrar kavuştuğunda devletin res-mî adı olarak benimsenmiştir.

Hıristiyan dünyasında ilk dönemlerde her cemaat kendi piskoposlarının ruhanî liderliği altında bulunuyordu. Bu cemaat-

ler içinde havâri devrine kadar uzanan-lar genel bir saygınlık kazanırken Kudüs, Antakya, Efes ve İskenderiye gibi yerler ayrıca cemaatlerinin çokluğuyla öne çıktı. Milâdî I. yüzyılın sonlarında Roma Başpiskoposu (Pontifex) I. Clemente (90-99) kilise düzenini yeni esaslara bağladı ve kilise İmparator Konstantinos ile beraber Roma devlet kilisesi olarak gelişme imkânı bul-du. İznik Konsili'nde (325) yapılan düzen-lemeler neticesinde Roma başpiskoposu-nun Latin-Batı dünyasında (İtalya, İspan-ya, Galya, İllirya ve Afrika) üstünlüğü ta-nındı. İskenderiye, Antakya ve Konstanti-nopolis karşısında yargı yetkisi bakımın-dan üstün konumunu korudu, 451'de toplanan Kadıköy Konsili'nde bu durum Kon-stantinopolis için de tanındı.

IV-VII. yüzyıllarda cereyan eden inanç mücadeleleri genelde imparatorların nezaret ettiği sinod meclisleri tarafından çö-zülmeye çalışıldı. Bu türdeki ilk sekiz si-nodda papalık yetkili delege tarafından temsil edildi ve papaların şahsen iştirak-leri söz konusu edilmedi. Bu dönemde iki önemli papa öne çıkmıştır: I. Innocente (402-417) ve I. Leo (440-461). Innocente, Roma'yı bütün anlaşmazlıkların çözüm ye-ri diye görmek istiyordu. Bu iddiası, Hıristiyanlığın diğer önemli merkezleri olan Konstantinopolis ve İskenderiye ile arası-nın açılmasına sebebiyet verdi. Leo ise İm-parator III. Valentinianus (425-455) üze-rinde, bütün piskoposların Roma'ya bağ-lanması ve buna karşı çıkanların devlet gü-cüyle bertaraf edilmesi hususunda etkili olmaya çalıştı. Bizans İmparatoru Iustini-anos zamanında (527-565) İtalya'nın ele geçirilmesinin imparatoru kilise üzerindeki mutlak otorite kurmaya sevk etmesi ve özellikle papa seçiminin imparatorun tas-dikine muhtaç duruma gelmesi Roma'yı daha da zora soktu.

Kavimler göçü ve saldırılar neticesinde Batı'da kralların idaresinde bağımsız kili-seler kurulmaya başlandı. İtalya'da bile Ro-ma'nın etkinliği büyük darbe aldı, Güney İtalya 730'da Bizans'a bağlanırken Yukarı İtalya büyük ölçüde kavimler göçü istilâ-sına mâruz kaldı. 452'de İtalya'nın kuzey kesimlerine hızla girip geniş arazilerde var-lığını hissettiren Hun İmparatoru Attila'yı I. Leo çeşitli vaatlerle durdurabilirdi; ancak üç yıl sonra Vandallar'ın Roma şehrini tah-rip etmesi önlenemedi. İtalya yarımada-sında Batı Roma'nın yıkılışından sonra ya-şanan siyasal kargaşa her yerde yeni bey-lerin ortaya çıkmasına yol açtı, ayrıca kü-çük toprak sahipleri kendi egemenlikle-rini kurdu. Bizans İmparatorluğu burala-

X. Pius'un
II. Abdülhamid'e
gönderdiği
papalık
makamına
gecmesiyle ilgili
nâmenin
tercümesi
(BA, Y.PRK,
NMH, nr. 9/54)